

Дарія Сироїд

**Морозова Д. «Покажи мені людину».
Антропологія Антіохійської школи
та її спадщина у Київській традиції.
Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 560 с.**

DOI: 10.5281/zenodo.6755612

© Д. Сироїд, 2022. CC BY 4.0

Назвою книги Дарини Морозової послужили слова Теофіла Антіохійського: «Покажи мені твою людину, і я покажу тобі мого Бога». Цей вислів якнайкраще охоплює основну ідею книги, не лише тому, що вона про антропологію і розуміння сутності людини, притаманне антіохійському християнству, але насамперед тому, що вона про діалог, чи радше вона є діалогом з малознаною богословською традицією, котра в різні часи і в різний спосіб мала вплив на київське християнство. Окреслення, опис, осмислення цієї традиції, подане у першому і другому розділах створює ґрунт для впізнання її у культурі середньовічного і ранньомодерного Києва. Зрештою, на певному етапі цей процес з впізнання переростає у самопізнання.

Власне перший розділ «Забута столиця та її школа» знайомить читача з історією антіохійської школи, специфікою її сприйняття та основними тенденціями і методами вивчення її спадку. Тут представлено шерех імен авторів-антіохійців, з якими читач зможе далі познайомитися ближче. Другий розділ «Номо Antiochenus: антропологія у метафорах і переказах» базується на джерелах (список нараховує 82 позиції). Він найбільший за розміром і наймісткіший за сукупністю питань: про тілесність, шлюб і безшлюбність, образ Божий і ангельський. Власне розповідь розгортається через низку цікавих, часом провокаційних питань-образів, наприклад «Адам і Єва ділять владу» (с. 127). Авторка пропонує подивитися на історію антіохійської думки через призму пар: ченці – миряни, діти – дорослі, раби – вільні, робітники – співці, гості – господарі, лікарі – пацієнти, мертві – живі. Так чи інак виникають порівняння з більш вивченою (нео)платонічною антропологією, проте, як наполягає Дарина Морозова, йдеться не про переваги однієї над іншою, а про «множинність християнських філософій» (с. 298). Як засвідчує дослідження, антіохійська антропологія «не претендувала на новаторство, а лише сполучала давні близькосхідні (біблійні та язичницькі) світоглядні інтуїції з античними філософськими й риторичними методами» і «на перехресті цих контекстів отримала дуже оригінальне бачення людини» (с. 298–299).

Третій розділ «Роль антіохійських джерел у розвитку слов'янських культур» сама авторка називає «дерзновенною спробою патролога-візантиніста» (с. 345), наголошуючи, що не претендує на вичерпність, а радше запрошує до діалогу. Варто наголосити, що спроба вдалася. Розділ базований на різних давніших і новіших дослідженнях, які переважно торкаються вужчих тем. Серед них є праці Б. Успенського та В. Лур'є, які безпосередньо стосуються впливів сирійської традиції, але переважна більшість – опосередковано чи навіть несвідомо. Зведення їх до купи з фокусом на питанні про антіохійські впливи, дає можливість подивитися на багато питань по-новому, щось доповнити, щось спростувати. Список досліджень, на які опирається Дарина Морозова, можна було б насправді розширити (хоча б розвідками Євгенії Гранстрем про церковнослов'янські переклади Йоана Златоустого), разом з тим книжка відкриває чимало питань, над якими варто подумати і, маю надію, стимулюватиме появу нових досліджень. У кожному разі фрагментарність нашого знання долається додаванням нових і нових пазлів до розуміння, що відбувалося у давньому Києві і навколо. Такими суттєвими доповненнями до давньокіївської картини світу є аналіз двох частин популярного в Києві *Шестоднева* Йоана Болгарського, який відкриває присутність в цьому тексті Теодорита Кирського і Северіана Габальського. Далі

авторка знаходить антиохійські сліди в зображеннях Софії Київської (апелюючи до різних культурних явищ, з якими можуть бути пов'язані ці зображення). Висловлює припущення, що, попри відсутність будь-яких згадок про Сирію, в *Слові про Закон і Благодать* митрополита Іларіона чимало відсилань «до антиохійської христології, антропології та історіософії» (с. 378). Трохи схематичним вийшов огляд *Києво-Печерського патерика*, насамперед Несторового *Життя Теодосія*, що увійшло в нього, (базований на діалозі з дослідником *Патерика* Георгієм Федотовим), але він додає кілька вагомих штрихів до загальної картини. Наступним дуже яскравим фрагментом є *Топографія* Косми Індікоплова, перекладена очевидно в Києві, – твір александрійського автора, який «розглядають як парадигму антиохійської космології» (с. 385) і який в Київській державі набув «ледве не догматичний статус» (с. 388). Потім перед читачем постає облюбований у київській літературі образ Ліванської гори. І в цьому ж контексті згадується *Ходіння* Даниїла Паломника, який відвідував Антіохію, проте через складні обставини не зміг на цю гору піднятися. Хочеться додати, що і в монастирі святого Сави, де зупинявся ігумен Даниїл (а *Ходіння* не єдине свідчення зв'язків Русі з цим місцем і традицією), сильними були впливи сирійського християнства, про що пише Йозеф Патріх у своїй ґрунтовній праці про Саву Освяченого і його монастир¹.

Останній, четвертий, розділ, який містить у заголовку цитату з Григорія Сковороди – «Дух свободи внутрь нас родить», має на меті розглянути, як сприймалася антиохійська спадщина в культурі українського бароко. На думку Д. Морозової, порівняно з Середньовіччям, «симпатія до близькосхідних християн стала перетворюватися на більш раціональний, науковий інтерес» (с. 404). Пожвавленню культурних зв'язків з Близьким Сходом сприяли, як слушно зауважує дослідниця, церковно-політичні події і дипломатичні зв'язки, зокрема візит антиохійського патріарха Йоакима IV. Власне таких подій було багато і були вони різноплановими. У книзі йдеться про мандрівників Павла Алепського і Василя Григоровича-Барського, котрі кожен зі свого боку пізнавав далекі краї; Івана Мазепу і Симона Годорського, Димитрія Туптала і Стефана Яворського, Григорія Сковороду і Паїсія Величковського; про нові переклади Йоана Златоустого і про їхнє значення та впливи на письменників. До цього переліку вартувало б додати Кирила Транквіліона Ставровецького, який, зокрема, з великим пієтетом ставився до Єфрема Сирина і Якова Нисивійського.

Окрім цікавих питань, яким присвячена книга, і підходу, який відкриває важливий контекст середньовічної і ранньомодерної київської культури, книга Дарини Морозової дарує читачеві легке захоплене читання. Дивлячись на список джерел і опрацьованої наукової літератури, можна тільки уявити, скільки за книгою стоїть праці. Але її текст дає відчуття якоїсь дуже органічної і теплої розмови з давніми авторами, багатогранної, розмаїтої і живої.

Дата подання: 10 грудня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 28 грудня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Сироїд, Д. Рецензія : Морозова Д. «Покажи мені людину». Антропологія Антиохійської школи та її спадщина у Київській традиції. Київ: Дух і Літера, 2021. 560 с. *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 175–176. DOI: 10.5281/zenodo.6755612.

Цитування за стандартом АРА

Syroïd, D. (2022). Retsenziia : Morozova D. «Pokazhy meni liudynu». Antropolohiia Antiokhiiskoi shkoly ta yii spadshchyna u Kyivskii tradytsii. Kyiv: Dukh i Litera, 2021. 560 s. [Review : Morozova D. "Show me a human". Anthropology of the Antioch school and its heritage in the Kyiv tradition. Kyiv: Spirit and Letter, 2021. 560 p.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P.175–176. DOI: 10.5281/zenodo.6755612.

¹ Joseph Patrîch. *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries* (Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 1994), pp. 46–47.